

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 5 Sayı: 22 Volume: 5 Issue: 22

Yaz 2012 Summer 2012

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

DİVÂNÜ LUĖĀTİ’T-TÜRK’TE GEÇEN *çıçalak* “Serçe parmak” VE *çıçamuk* “Yüzük parmağı” KELİMELERİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

“SOME IDEAS ON THE WORDS *çıçalaq* “The little finger” AND *çıçamuq* “The ring finger” IN DİWĀN LUĖĀT AT-TURK”

Yaşar TOKAY*

Öz

Organ adları, dillerin temel söz varlıkları içinde değerlendirilen unsurlardır. Bu nedenle bu adlandırmalar, çoğu zaman ait olduğu dil hakkında önemli bilgileri bünyesinde barındırır. Özellikle Türkçe gibi organ adları konusunda çeşitlilik gösteren dillerde, bu kullanımlar bir kat daha fazla önem taşırlar. Türk dilinin bilinen ilk kaynaklarından itibaren organ adlarının sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, eski Türk yazıtları ve Kutadgu Bilig’de birçok organ adı tespit edilmiştir. Yine Türk dilinin hemen hemen her alanında başvuru kaynağı olan Dîvânü LuĖātî’t-Türk (DLT) de bu konuda geniş bilgiler sunmaktadır. Bu yazıda DLT’de geçen *çıçalak* “serçe parmak” ve *çıçamuk* “yüzük parmağı” kelimeleri hakkında bazı etimolojik düşüncelere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dîvânü LuĖātî’t-Türk, Organ Adları, *çıçalak*, *çıçamuk*, Etimoloji.

Abstract

Organ names are the basic elements of languages. Therefore, these names of organ always contain important informations about languages. Particularly, in languages like Turkish, the names of the organ are more important than other elements. In the first known Turkish sources are often used organ names. For example, in the old Turkic inscriptions and Kutadgu Bilig have been identified many organ names. Also Dîwān LuĖāt at-Turk, on this issue, offers extensive information. In this paper, will be indicate some etymological ideas on the words *çıçalaq* "little finger" and *çıçamuq* "ring finger" in Dîwān LuĖāt at-Turk.

Keywords: Dîwān LuĖāt at-Turk, organ names, *çıçalaq*, *çıçamuq*, etymology.

Bir dilin temel söz varlığı içinde sayılan organ adları, sadece basit birer dil malzemesi olmayıp yapıları, oluşturuluş biçimleri, içerdikleri anlamlar ve kullanıldıkları kavram alanlarıyla ayrıca araştırılması gereken dil belgeleridir. Öyle ki, Altay dil ailesinin var olduğunu iddia eden bilim adamlarıyla, bu teoriye karşı çıkan araştırmacıların birleştikleri tek nokta, organ adlarının belirleyici dil verileri olduğudur (Doerfer, 1980: 1). Özellikle, Türkçe gibi organ

* Arş. Gör., Yıldırım Beyazıt Üni. İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

adları konusunda son derece çeşitlilik gösteren bir dil için bu araştırmalar kaçınılmaz görünmektedir. Nitekim son zamanlarda bu konuda birçok çalışmanın yapıldığını görmekteyiz.

Türkçenin bilinen ilk eserleri olan eski Türk yazıtlarından itibaren hemen hemen her kaynakta Türkçe organ adları ile ilgili çeşitli veriler bulmak mümkündür. Bu verilerin kimi zaman tek başlarına temel anlamını koruyan bir isim olarak kullanıldığını kimi zaman da değişik kavram alanlarına kaydığını ya da deyimleştğini görürüz. Örneğin Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında kullanılan *adak kamşat*- "Sendelemek, ayakları birbirine dolaşmak" (Bir ulus için kullanıldığında "kararsız, istikrarsız olmak) (Tekin, 1957(a): 373; Aksan, 2000: 94) ve *ödiye küni teg*- "Yüreğine kıskançlık ve haset girmek" (Tekin, 1957(b): 425) deyimlerinin ilk unsuru bir organ adıdır. Bunun gibi daha birçok örnek hem tarihî Türk lehçelerinde hem de günümüzde konuşulan çağdaş Türk lehçelerinde bulunmaktadır. Zafer Önler, Kutadgu Bilig'de organ adlarıyla kurulmuş birçok deyim olduğunu ortaya koymuştur (Önler, 1999: 841-862). Yine Hatice Şahin, Kâşgarlı'dan günümüze kadar organ adlarıyla kurulan deyimleri örnekleriyle listelemiştir (Şahin, 2009: 2021-2036). Tüm bunların yanında *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî ile Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye* vs. gibi Türkçenin tarihî dönemlerinde yazılmış sözlüklerde dahi organ adları ayrı bir bölüm altında toplanmışlardır. Eski Türk yazıtlarının yanında organ adlarıyla ilgili en önemli başvuru kaynaklarımızdan biri de şüphesiz *Divânü Luğâtî't-Türk* (DLT)'tür. Türklük biliminin birçok alanı hakkında çeşitli bilgiler saklayan bu sözlük, organ adları bahsinde de başvurulabilecek temel kaynaklardandır. Kâşgarlı Mahmud'un bu konu hakkında sunduğu bazı veriler ilgi çekici görünmektedir. Bunlardan ikisi *çıçalak* "serçe parmak" ve *çıçamuk* "yüzük parmağı" isimleridir. Bu sözcüklerin çeşitli kaynaklardaki görünüşleri ile araştırmacıların bu sözcüklerin kökeni ve kullanımlarına dair ileri sürdükleri görüşler şöyledir:

çıçalak "Serçe parmak, sırça parmak" (DLT I: 487)

Clauson, etimolojik sözlüğünde, *çıça:lak* maddesinde sözcüğün anlamını "the little finger" olarak verdikten sonra, bu kelimenin özel bir ad olduğunu ve bazı Türk lehçelerinde bu parmağın başka isimlerle anıldığını belirtmiş ve buna örnek olarak da Uygurcadaki *kiçig ernek* tamlamasını göstermiştir. Daha sonra ise kuzeydoğu dil gruplarından Altaycada bu sözcüğün *çıçalık*; Kızıl ve Sagay ağızlarında *çumçalçak* ve *şimalçax*, Hakasçada *çimalçix* biçimlerinde; güneydoğu Türkçesinde *çimçilak/çimçilak* biçimlerinde; merkezî kuzey bölgesi lehçelerinden Kırgızcada *çipalak* ve *çipanak*, Kazakçada *şınaşax* biçimlerinde; merkezî güney bölgesi lehçelerinden Özbekçede *çimçalok/jimjilok*; kuzeydoğu dil gruplarından Karakalpakçada *şunatak*, Kumukçada *çınaçay*, Nogaycada *şınatay*, Tatarcada *çençe* biçimlerinde; güneybatı dil gruplarından Azericede *çeçele*, Osmanlıcada ise *serçe parmak* "sparrow finger" biçimlerinde bulunduğunu tespit etmiştir. Tüm bu bilgiler ışığında Clauson, farazî bir **çimça:lak* şeklini işaret etmiştir. Ayrıca bu sözcüğün yine DLT'de gördüğümüz *çıça:muk* kelimesiyle açık bir ilişki içinde olduğunu da belirtmiştir. Bunu söylerken ele aldığı sözcüklerin Türkçede çeşitli kelimelerin yapımında görülen *-lak* ve *-muk* gibi eklerle açıklanabilmesini gösterir (Clauson, 1972: 402a). Clauson, bu görüşlerinin yanı sıra sözcüğün yabancı kaynaklı olabilme ihtimaline de değinmiştir ve bu konuda Çince "parmak" anlamına gelen *chih* kelimesini ele almıştır (Clauson, 1972: 402a). Yazar, son olarak da tarihî kaynaklarda sözcüğün kullanılış biçimlerine dikkat çeker. DLT'de *çıça:lak*, İbn-i Mühennâ'da *çıça:la* ve *çıçala*, Çağataycada *çimcanak* (so spelt), XIII. asır Kıpçakçasında *çıçala:k* (vocalized *çıçlak*), XV. asır Kıpçakçasında ise bu kavramın *şuluk* (sic) *parmak* tamlamasıyla karşılandığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 402b).

Drevnetyurkskiy Slovar' da sözcük *čičalaq* maddesi altında "serçe parmak" anlamıyla verilmiş ve Kâşgarlı kaynak gösterilmiştir. Bunun dışında sözcük hakkında herhangi bir açıklama bulunmamaktadır (Nadalyaev vd. 1969: 147b).

Martti Räsänen, Kırım Türkçesinde kullanılan *čynažak* "der kleine finger" sözcüğünü madde başı yaparak Balkarca *čynačyk*, Kazakça *şınaşak*, Gabain yayımından Uygurca *çıçamuk*, orta Türkçe *čyčlak*, Oyrotça *čyčalyk*, Rabguzi'nin eserinde geçen *čynčlak*, Kazan

Tatarcasında kullanılan *çynaça* ve Çağatayca Türkçesinde tespit edilen *çinçanak* şekillerini sıralamıştır. Daha sonra saydığı bu verileri Doğu Türkçesinde kullanılan *çimältäk*, Nogayca *şynatai*, Karakırgızca *çypalak*, Kızıl ve Sagay şivelerinde geçen *çumalçak*, Soyonca *çumaç* ve Başkurtça *şätäkej* biçimleriyle karşılaştırmıştır (Räsänen, 1969: 108b).

Reşit Rahmeti Arat, Eski Türk Şiiri'nin *Notlar* bölümünde ele aldığı *çiçe* (*çiça?*) kelimesinin tahlilini *çi-çe* biçiminde yaparken, kelimeyi *çi-* "kadar" köküne bağlamıştır (Arat, 1991: 382). Arat, kelimenin açıklamasını yaptıktan sonra Kutadgu Bilig'in iki beyitinde geçen *çiçe* verisini ise "az, pek az" anlamıyla Türkiye Türkçesine aktarmıştır. Bununla beraber Arat, kelimenin hem kalın hem de ince sıradan yazıldığına da işaret etmiştir. Son olarak, bu kelimenin "küçük, az miktarda, kısa zamanda vb." mefhumlarını ifade etmede kullanıldığını altını çizer (Arat, 1991: 382).

Radloff'un *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy* adlı eserinde de, bu kelime, *çiçlaq* "küçük parmak" anlamıyla tespit edilmiştir (Erbay, 2008: 178).

Dankoff ve Kelly, çalışmalarında bu sözcüğe *çiçālaq* "little finger" [xinsir] şeklinde yer vermişlerdir (Dankoff-Kelly, 1985: 244).

Marcel Erdal, doğrudan *çiçalak* kelimesini ele almasa da *çiçamuk* sözcüğünün açıklamasında *sıç-* fiilini işaret eder ve böylece kelimenin oluşumunda bir ünsüz asimilasyonunun meydana gelmiş olabileceğini gösterir (Eski Türkçede ünsüz asimilasyonu ile ilgili diğer örnekler için bkz. Erdal, 2004: 115). Moğolcadaki *çiçağa* "ishal" kelimesini bu kapsamda sunar. Konunun sonunda da bir varsayım olarak sözcüğün bebek dilinde meydana çıkmış olabileceğini belirtir (Erdal, 1991: 102).

Andreas Tietze, etimolojik sözlüğünde, Anadolu ağızlarında tespit edilen *çiçe/çirçe* "küçük parmak" sözcüğünü ele almıştır. Bunun yanında yazar, Ahmet Caferoğlu'nun derlemeler neticesinde tespit ettiği "*Tek bi tâne çirçe bārnanı uzat da yüssük dahayım!*" cümlesini de vermiştir. Sonuç olarak Tietze, bu kelimenin ya çocuk dilinden kaynaklandığını ya da ekspresif kelimelerden biri olabileceğini belirtmiştir (Tietze, 2002: 514a).

Mehmet Vefa Nalbant da *çiçamuk* sözcüğünü ele alırken bu kelimenin kökünün ne olduğu konusunda *çiçalak* verisinin yardımcı olabileceğini ve bu bakımdan **çiça* şeklinde bir kökün var olabileceğini söyler (Nalbant, 2008: 109). Ancak **çiça* kelimesinin anlamı ya da kökeni hakkında bilgi vermez. Bu bağlamda Clauson'un bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan *serçe parmağı* tamlamasındaki *serçe* isminin **çiça* kelimesiyle yakın ilişkide bulunduğu iddiasını da ekler (Nalbant, 2008: 109).

Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî'de kelime *çiçlak* "küçük parmak" şeklinde geçmektedir (Toparlı vd. 2000: 100a). Bu kullanımda orta hecedeki ünlünün düştüğü görülür. Bu durum bir imla özelliği olabileceği gibi ağız özelliklerinin yazı diline girmesiyle de ilgili olabilir.

Derleme Sözlüğü (DS)'nde *çeçele barmah* "serçe parmak" (DS, 2006: 958a) kaydı dikkat çekmektedir. Bununla beraber yine aynı kaynakta yer alan *cici bānak* "serçe parmak" (DS, 2006: 958a) ve *çiçe* "küçük parmak" (DS, 2006: 1203b) verileri de değerlendirme bölümünde önemle üzerinde duracağımız kayıtlardandır.

Yaşar Çağbayır, sözlüğünde bu kelimenin eski Türkçede "serçe parmağı, sırça parmağı" anlamına geldiğini DLT'yi kaynak göstererek vermiştir. Çağbayır, sözcüğü *çiçā-lak* olarak bölmüşse de kökün anlamı ya da eklerin işlevi hakkında bilgi vermemiştir (Çağbayır, 2007: 951b). Yazar, DS'de geçen *çiçe* "küçük parmak" kelimesine de yer vermiştir (Çağbayır, 2007: 984a).

Emine Gürsoy-Naskali, Türkçede parmak ve parmaklara verilen adlardan bahsederken *çıçalak* kelimesi üzerinde de durmuştur. Yazarın bu çalışması özellikle *çıçalak* kelimesinin çağdaş lehçelerdeki görünüşleri bakımından zengin bir yazıdır (Gürsoy-Naskali, 1997: 233-240).

Cahit Başdaş, Türkçe organ adlarında kelime sonu *-k* sesini ele aldığı yazısında *çıçalak* “küçük parmak” kelimesinin Türkiye Türkçesinde yaşamayan bir sözcük olduğunu kaydettikten sonra kelimenin tıpkı *çökelek* örneğinde olduğu gibi *çıç-a-la-k* şeklinde tahlil edilebileceğini belirtmiştir (Başdaş, 2004: 56). Cahit Başdaş da kelimenin türediği kökün anlamını belirtmemiştir.

Engin Çetin, Uygurcadaki *kiçig ernek*, Karahanlı Türkçesindeki *çıçalak* ve Türkiye Türkçesindeki *serçe parmak* adlandırmalarını değerlendirirken bu kelimenin yapısı ve anlamı hakkında bazı düşüncelere yer vermiştir. Çetin, bu yazısında, özellikle *çıçalak* kelimesinin diğer lehçelerde bazı değişimlere uğrayarak yaşadığına dikkat çeker ve neden bu parmağa Anadolu’da farklı olarak *serçe parmak* adının verildiğini tartışır. Yazara göre bu adlandırmanın temeli *sırça* > *serçe* örneğindeki ses değişimlerinden ziyade, benzerlik ilgisine dayanmaktadır. Bu benzetmelerin çoklukla *küçüklük* ve *incelik* ilişkisiyle kurulduğu -bir tabloyla- ortaya konmuştur. Sonuç olarak yazara göre serçenin bir kuş türü olarak küçük olması ve bu yönüyle küçük parmağa benzemesi bu adlandırmada en önemli etken olarak görünmektedir (Çetin, 2010).

çıçamuk “Serçe parmağın yanındaki parmak, yüzük parmağı, adsız parmak”. Az tanınmış bir kelimedir (DLT I: 487).

Dankoff ve Kelly, çalışmalarında bu sözcüğe *čičāmuq* “ring finger” [binsir] şeklinde yer vermişlerdir (Dankoff-Kelly, 1985: 244).

Annemarie von Gabain, Eski Türkçenin Grameri’nde anlamı netleşmiş ve en çok kullanılan kelimelerin kitabın sonundaki sözlükte yer aldığını belirtir (Gabain, 2003: 257). Gabain’in hazırladığı listede *çıçamuk* kelimesi “serçe parmak” anlamıyla bulunmaktadır (Gabain, 2003: 272a).

Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde, F. W. K. Müller’in yayımını kaynak göstererek kelimenin *çıçamuk* “küçük parmak” anlamında kaydedildiğini belirtmiştir (Caferoğlu, 1993: 40). Görüldüğü üzere Gabain ve Caferoğlu’nun çalışmalarında sözcük, DLT’deki anlamından farklı olarak “serçe parmak” kaydıyla verilmiştir.

Drevnetyurkskiy Slovar’da (DTS) sözcük *čičāmuq* maddesi altında iki anlamla karşılanmıştır. Bu anlamlardan birincisi Kâşgarlı’dan alınan “yüzük parmağı”, ikincisi ise eski Uygurca metinden alınmış ve “serçe parmak” biçiminde karşılanmıştır. DTS’deki bu anlamlar temelde *čičāmuq eñräk (-eñräk)* örneğinden yola çıkılarak verilmiştir. Gabain’in Türkische Turfan Texte V yayımından alınan örnek de verilmiştir: *ulug eñräklerin suq eñräklerin čičāmuq eñräklerin qabşurup tikä üçgil qilu* ‘soediniv pal’qı bol’sie, ukazatel’nie i mizinqı, slojit’ [magičeskuyu figuru] treugol’nika’ (Nadalyaev vd.1969: 147b-Bu örnek için ayrıca bkz. Röhrborn, 1977: 446b). Bu sözlükte kelimenin etimolojisine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Clauson, *çıça:muk* ‘the ring finger’ anlamıyla madde başı olarak aldığı bu sözcüğün bir diğer adının da *atsız barmak* olduğunu belirtir. Clauson, bu kelimenin tespit edildiği eski Uygurca parçadan örnek de verir. Bu örnek DTS’de ele alınan örnekle aynıdır: *ulug eñreklerin suk eñreklerin çıçamuk eñreklerin kavşurup tike üçgil kilu* ‘join the thumbs, index fingers, and ring fingers, hold them upright, and make a tirangle’. Son olarak ise sözcüğün DLT’deki biçimi ele alınmış ve Kâşgarlı’nın ‘az bilinen bir sözcük’tür notu vurgulanmıştır (Clauson, 1972: 402b). Yukarıda Clauson’un *çıça:lak* sözcüğü hakkında verdiği bilgiler dolayısıyla bu kelimenin izahında -sözcüğün Türkçedeki *-muk* ekiyle açıklanabilmesi sebebiyle- **çıça* kökünü işaret

ettiğini görmüştük. Buna rağmen yazar sözcüğün kök anlamı hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.

Marcel Erdal, çalışmasının *Renk Adları ve Türevleri* başlıklı bölümünde ele aldığı +(A)mUk (and -mXk) ekine örnek olarak *çıçamuk* kelimesini göstermese de bir dipnot ile bu kelimenin *sıç-* fiilinden yapılmış olabileceğini belirtmiştir. Erdal'ın bir diğer tahmini ise, sözcüğün bebek dilinde kullanılan bir yapıda geliştiği yönündedir (Erdal, 1991: 102).

Altay dillerinin etimolojik sözlüğünde, eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesindeki *çıçamuk* kelimesi, Tunguzca *şimuçken* "small finger", Evenki dilinde kullanılan *çimçiken* ve *çimçen*, Mançuca *simxun*, *şumxun* ve *şumuxun* "finger", Ulaş dilindeki *çomoçon*, Nanayca *çumçue*, Oroç dilindeki *çomoçko*, Ud. *cimca'a* ve Solon dilindeki *cimitki*, *çimerki* sözcükleriyle karşılaştırılmıştır (Starostin vd. 2003: 1329). Aynı sözlükteki *şāke* (-*ç-) "small finger, index finger" maddesinde ise Ön Moğolcada **sige-/*çige-* "small finger; to pick (with a finger)" ve Ön Türkçede **çika-*fillerinin var olduğu düşünülerek Tatarcadaki *çıçanaq parmaq*, Başkurt ağızlarındaki *sığanaq* ve *sığansaq*; Karaçay-Balkarcadaki *çıçanaq* ve Yakutçadaki *çikiya* kelimeleri aynı kökün türevleri olarak sıralanmışlardır (Starostin vd. 2003: 1321).

Yaşar Çağbayır, EUTS, DLT ve Gabain'in yayımlarında görülen bu sözcüğü "yüzük parmağı" anlamıyla karşılamış ve *çıçā-muk* biçiminde tahlil etmiştir. Ancak sözcüğün kök anlamı veya ekleri hakkında başka bilgi verilmemiştir (Çağbayır, 2007: 951b).

Mehmet Vefa Nalbant da Erdal gibi *Renk İsimleri Yapan Ekler* başlığı altında incelediği +(A)mUk ekine örnek olarak *kızl+amuk* "Kızamuk, kızamığa benzer sivilce", *bors+muk* "Porsuk", *kara+muk* "Karamuk, buğday içerisinde bulunan karamuk taneleri" kelimelerini göstermiştir. Yazar bu örneklerin yanında bu ekin iki örnekte renk isimleri türetmediğine işaret eder ve *sol+amuk* "Solak kişi" ile *çıça+muk* "Serçe parmağın yanındaki parmak, yüzük parmağı, adsız parmak" verilerini bu bağlamda sunar (Nalbant, 2008: 109). Dolayısıyla yazar, bu ekin kelimeye nasıl bir anlam kattığı konusunda herhangi bir yorum yapmamıştır. Nalbant, bu kelimenin **çıça* kökünden türemiş olabileceğini de dipnotta ilave etmiştir (Nalbant, 2008: 109-Dipnot).

Bütün bu verilerden sonra *çıçalak* ve *çıçamuk* kelimeleri hakkında bazı düşünceler ortaya koyabiliriz. İlk olarak *çıçalak* ve *çıçamuk* kelimelerinin aynı kökten türediklerini söylememiz pek de yanlış olmaz. Bu görüşten yola çıkan birçok araştırmacı da kelimelerin izahını yaparken ya **çıça* isim kökünü esas almış ya da kimi araştırmacılar gibi *çıç-* (Erdal'a göre *sıç-*) fiilini göz önünde bulundurmışlardır. Ancak hem isim kökünü esas alanlar hem de bu kelimelerin fiilden türediğini düşünenler, bu köklerin anlamı hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Bunun yanında yalnızca Clauson'un Çince *chih* "parmak" sözcüğüne dikkat çektiğini görürüz (Clauson, 1972: 407b). Bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda sözcüklerin kökü hakkında verilen bilgilerin çok da yeterli olmadığı görülmektedir. Tüm bu belirsizliklere karşın Räsänen ve Clauson'un ortaya koyduğu veriler, konunun aydınlatılması, en azından sağlam yorumlar yapılabilmesi bakımından çok kıymetlidir. Räsänen ve Clauson'un verdiği bilgiler ışığında *çıçalak* sözcüğünün çağdaş lehçelerdeki görünümü şu şekildedir: *çumçalçak*, *şimalçax*, *çimalçix*, *çimçilak*, *çimçilak*, *çipalak*, *çipanak*, *şınaşax*, *çimçalok*, *jimjilok*, *şunatak*, *çınacay*, *şınatay* ve *çeçele*. Bu verilerin yanına kelimenin tarihî lehçelerdeki *çıçala* ve *çimcanak* kullanımları ile DS'de tespit edilen *çeçele barmağ* örneğini de ekleyebiliriz. Yukarıdaki verilerden *çumçalçak*, *şimalçax*, *çimalçix*, *çimçilak*, *çimçilak*, *çimçalok* ve *jimjilok* kelimeleri, dikkat çektiği üzere DLT'deki *çıçalak* kaydından orta hecedeki *-m-* ünlüsü sebebiyle ayrılmaktadır. Bu durumda ortaya kelime içindeki bu *-m-* sesinin aslı olup olmadığı meselesi çıkmaktadır. Bizce bu farklılığın temel nedeni kelime içinde *-m-* ünsüzünün türemesi olabilir. Aynı ünsüz türemesine *çınçanak* ve *çençe* kelimelerinde de rastlanılmaktadır. Bu verilerde ise kelime içinde *-n-* sesi türemiştir. Eckmann, Türkçede özellikle *-ş-*, *-c-*, *-ç-* seslerinden önce *-n-* ünsüzünün türediğine dikkat çeker ve *awıçga* > *awıncga*, *alaçiq* > *alançiq*, *eğmeç* > *eğmenç*, *hamaçüük* > *hamençüük*, *kalıç* > *kalınc*, *kılıç* > *kılınc*, *kırğıç* > *kırğınc*, *suç* > *sunç* vb. örnekler sıralar (Eckmann, 1955: 20-21). Bir diğer ikincil ünsüz de Anadolu ağızlarında tespit edilen *çirçe* kelimesinde ortaya çıkmaktadır. Nitekim Andreas

Tietze, bu sözcüğün *çiçe* şeklindeki kullanımına da dikkat çekmiştir (Tietze, 2002: 514a). Özellikle *b,p,m,d,t* ve *n* ünsüzlerinin hem tarihî hem de çağdaş lehçelerde sözcük içinde türeyerek çeşitli ünsüzlerle birleştikleri görülmektedir (Eckmann, 1953: 319). Eckmann, kelime içinde türeyen bu seslerin oluşumunu “Sekunder -n- ve -m- sesi, dış sesinin boğumlanması tamamlanmadan önce damak perdesi inerek ağız yolunu kapadığı için, akciğerden gelen hava burundan geçmek zorunda kalınca bir burun sesinin türemesine sebep olur.” şeklinde açıklamıştır (Eckmann 1955: 22). Bunun yanında çeşitli lehçelerde tespit edilen *çupalak*, *çıpanak*, *şınaşax*, *şunatak*, *çınacay* ve *şınatay* sözcüklerinin daha karışık bir yapıda geliştikleri söylenebilir. Eğer varsaydığımız bu ünsüz türemesi meydana gelmişse bu kelimelerin *çuça*, *sıça*, *çiça*, *çıcı*, *çiçi*, *şışa*, *çeçe* ve *jiji* gibi kökler oluşturduğu görülecektir. İlk bakışta bu köklerin yansıma seslerden oluştuğunu iddia edebilmek mümkündür; ancak biz göre bu sözcüklerin kökü -Erdal’ın ve Tietze’nin değindiği gibi- bebek dilinde oluşmuş biçimlerdir (Çocuk dilinde meydana gelmiş ses yansımaları kelimeler için ayrıca bkz. Zülfikar, 1995: 17-18). Buna bağlı olarak DLT’deki *çıçalak* ve *çıçamuk* kelimelerinin kökü, bebek dilinde oluşmuş ve benzer iki hecenin tekrarıyla meydana getirilmiş **çiça* (<**çaça*) sözcüğüdür. Bugün Türkiye Türkçesinde sıklıkla kullanılan *baba*, *bebe*, *cici*, *dede*, *dudu* “su”, *kaka*, *mama*, *meme*, *nine* (< *nene*) gibi örnekler, DLT’de geçen bu kelimelerle aynı yapıda gelişmiştir. Bu köklerin ne anlama geldiği meselesine gelince elimizdeki en önemli veriler, DS’deki *cici bānak* “serçe parmak” (DS, 2006: 958a) ve *çiçe* “küçük parmak” (DS, 2006: 1203b) olarak görünmektedir. DS’deki bu kayıtlar temelinde **çiça* (<**çaça*) kelimesinin “küçük, minik” anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Kastedilen parmağın eldeki en küçük parmak olması anlam yönünden görüşümüzü desteklemektedir. Belki de bugün çocuklarda sıklıkla duyduğumuz *cici* kelimesinin eski Türkçe varyantı *çiça* kelimesiydi. Nitekim Ceval Kaya, buna benzer bir durumun bebeklerin çok sık kullandığı *atta git-* “başka bir yere gitmek; gezmeye, misafirlige gitmek” sözcesinde bulunduğunu iddia etmiştir (Kaya, 2004: 1015-1018). Kaya’ya göre buradaki *atta* kelimesi, eski Türkçe “yabancı” anlamına gelen *yat* kelimesinin datif eki (+*a*) almış biçimidir (Kaya, 2004: 1017). Sözcüğün kökünü belirlerken aldığı eklerin de açıklanması gerekir. Sözcüğün kökünü **çiça* “küçük” olarak varsaydığımızı göre isme gelen bir +*lak* eki aramalıyız. İsmeye gelen bu +*lak* eki muhtemelen +*la-k* biçiminde oluşmuştur. Bu ek, sözcüğün anlamını değiştirmekten ziyade kökün anlamını pekiştirmeye yönelik kullanılmıştır. Cahit Başdaş, -*k* ünsüzüyle biten organ adlarının çoklukla küçültme ve sevgi ifade ettiğini belirtmiştir (Başdaş, 2004: 63-64). Buna göre kelimenin açılımı **çiça+la-k* biçiminde olabilir.

Aynı kökten türemiş bir diğer sözcük olan *çıçamuk* kelimesinin yapısında da ismeye gelen bir +*mUk* eki göze çarpmaktadır. Clauson, Türkçede sekizinci yüzyıldan önce kullanılan ekler hakkında bilgi verirken isimden isim yapan +*mUk* ekinin aşağılama ve küçültme bildiren bir ek olarak düşünüldüğünü, buna rağmen bu ekin tam olarak işlevinin belli olmadığını belirtmiştir (Clauson, 2007: 189). Bununla beraber eski Türkçede ismeye gelen +(A)*mUk* ekinin çoklukla renk isimleri oluşturduğu düşünülmüştür (Erdal, 1991: 102; Nalbant, 2008: 109). Nitekim Erdal’ın tespit ettiği örnekler bu görüşü doğrulamaktadır: *ala+mık kar* “grey snow”, *boz+amık* “boz renkli ve yakılır bir cins ot”, *kara+muk* “wild plums; a black rash on the body” ve *kız+amuk=kız(ı)l+amuk* (Erdal, 1991: 101). Bunun yanında bu ekin kullanıldığı *sol+amuk* “left-handed” ve *oñ+amuk* “right-handed” (Erdal, 1991: 101) gibi örnekler de bulunmaktadır. Ancak bizce yukarıdaki örneklerin yapılarında bulunan +(A)*mUk* ekleri *çıçamuk* sözcüğünün -anlam yönüyle- açıklanmasında yetersiz kalmaktadır. Öte yandan yine Erdal’ın işaret ettiği *yası+muk* “lentil” sözcüğünün kuruluşu, hem yapı hem de anlam bakımından *çıçamuk* sözcüğünün açıklanmasında son derece önemli bir veridir. Erdal’a göre bu sözcük şüphe götürmeyecek biçimde *yası* ‘flat’ sözcüğünün bir türevidir (Erdal, 1991: 101). Bu sözcük Reşit Rahmeti Arat ve Ahmet Caferoğlu tarafından da tespit edilmiştir: *yaba yırtınçuk bir yintem ider tuymayur/ yasımukça bodi intin anta yok erip* “yava dünyayı bir anda süsler, duymaz, mercimek kadar *bodhi* katiyen onda yoktur” (Arat, 1991: 122-123), *yasımuk* “darı” (Caferoğlu, 1993: 188). *yasımuk* “mercimek; darı” sözcüğünde kullanılan +*muk* ekinin şekil olarak mercimek tanesinin yassılığına işaret etmesi ile *çıçamuk* kelimesinde parmağın küçük oluşunu anlatması, bu iki kelimenin isim köküne gelen ve nesnenin fizikî özellikleriyle ilgili adlar türeten bir +*muk* ekiyle oluşturulduğunu düşündürmektedir: **çiça+muk*.

Son olarak Kâşgarlı'nın az bilinen bir sözcük olarak nitelediği *çıçamuk*, eski Uygur Türkçesi dışında kullanım alanı bulamamış ve dolayısıyla Kâşgarlı'nın tespiti doğrulanmıştır. Bunun yanında eski Uygur Türkçesinde sözcüğün "küçük parmak, serçe parmak" anlamlarında kullanılması Kâşgarlı'nın kaydettiği "yüzük parmağı" anlamının kaybolduğunu göstermektedir. Bu durumun tam tersi olarak *çıçalak* kelimesi, birçok tarihî ve çağdaş Türk lehçesinde temel anlamını koruyarak varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Sonuç olarak, *çıçamuk* kelimesinin hem tarihî hem de çağdaş lehçelerde kaybolması *çıçalak* kelimesinin yaygınlık kazanıp bu sözcüğü unutturmasıyla ilgili olabilir.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan (2000). *En Eski Türkçenin İzlerinde-Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Anlambilim ve Biçimbilim İncelemelerinin Aydınlatıldığı Gerçekler*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1991). *Eski Türk Şiiri*, Ankara: TTK Yayınları.
- ATALAY, Besim (2006). *Divanü Lügati't-Türk (Çeviri) I-IV*, Ankara: TDK Yayınları.
- BAŞDAŞ, Cahit (2004). "Türkçe Organ Adlarında Kelime Sonu -k Ünsüzü ve Çokluk", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 5, s. 53-64.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Enderun Yayınları.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- CLAUSON, Sir Gerard (2007). "Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler", (Çev.: Uluhan Özalan), *Dil Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 185-196.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı, C. I*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇETİN, Engin (2010). "Uygurca küçük erkek, Karahanlı Türkçesi *çıçalak* ve Türkiye Türkçesi *serçe parmak* Sözcükleri Üzerine", *Uluslararası Zeki Velidi Togan ve Türk Kültürü Bilgi Şöleni*, 13-15 Ekim, Afyonkarahisar.
- DİVÂNÜ LUGÂTİ'T-TÜRK (Tıpkıbasım) (1990). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- DOERFER Gerhard (1980). "Temel Sözcükler ve Altay Dilleri Sorunu", (Çev.: Semih Tezcan), *TDAY Belleten*, s. 1-16.
- ECKMANN, Janos (1953). "Kelime Ortasında Anorganik b, p, m Türemesi", *Türkiyat Mecmuası*, S. 10, s. 313-320.
- ECKMANN, Janos (1955). "Türkçede d, t ve n Seslerinin Türemesi", *Türk Dili*, s. 11-22.
- ERBAY, Fatih (2008), *W.Radloff'un "Opit Slovarja Tyurkskih Nareçiy" Adlı Eseri ve Eserde Geçen Çağatay Türkçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach To The Lexicon, Volume I-II*, Otto Harrasowitz-Wiesbaden.
- ERDAL, Marcel (2004). *A Grammar Of Old Turkic*, Leiden-Boston: Brill.
- GABAIN, Annemarie von (2003). *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev.: Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yayınları.
- GÜRİSOY-NASKALİ, Emine (1997). "Türkçede *Parmak* ve *Beş Parmağın İsimleri*", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 8, s. 233-240.
- KAYA, Ceval (2004). "Çocuk Dilindeki *atta* Kelimesi Üzerine", *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara: TDK Yayınları.
- MAHMÜD AL-KÂŞGARİ (1985). *Compendium of the Turkic Dialects (Divân Luğat at-Turk)*, by Robert Dankoff in collaboration with James Kelly, Part III, Harvard: Harvard University Office of the University Publisher.
- NADALYAEV V.M., NASILOV D.M., TENİŞEV E.R., ŞÇERBAK A.M. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- NALBANT, Mehmet Vefa (2008). *Divanü Lügati't-Türk Grameri I-İsim*, İstanbul: Bilgeoguz Yayınları.
- ÖNLER, Zafer (1999). "Kutadgu Bilig'de Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler", *3.Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri*, s. 841-862.
- RÄSÄNEN, Martti (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen I*, Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII.
- RÖHRBORN, Klaus (1977). *Uigurisches Wörterbuch-Sprachmaterial Der Vorislamischen Türkischen Texte Aus Zentralasien*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- STAROSTİN Sergei, DYBO Anna, MUDRAK Oleg (2003). *Etymological Dictionary of The Altaic Languages I-II-III*, Leiden-Boston: Brill.
- ŞAHİN, Hatice (2009). "Kâşgarlı'dan Günümüze Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler", *Turkish Studies*, Volume 4/3, Spring, s. 2020-2036.
- TEKİN, Talat (1957a). "Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine I", *Türk Dili*, S. 6/67, s. 372-374.
- TEKİN, Talat (1957b). "Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine II", *Türk Dili*, S. 7/68, s. 423-426.
- TIETZE, Andreas (2002). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Luğat-Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch der Türki-Türkischen*, C. 1, A-E, İstanbul-Wien: Simurg Yayınları.
- TOPARLI Recep, ÇÖGENLİ M. Sadi, YANIK Nevzat H. (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugâlî*, Ankara: TDK Yayınları.
- TOPARLI, Recep (2003). *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRKİYEDE HALK AĞZINDAN DERLEME SÖZLÜĞÜ I-VI (2009). Ankara: TDK Yayınları.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1995). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Ankara: TDK Yayınları.